

АНОТАЦІЯ

Ключнікова Анастасія Максимівна. Еволюція образу православного храму Києва (X-XVIII ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 - Архітектура та містобудування спеціалізація 19 - Архітектура та будівництво. – Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, 2025.

У дисертації розглядається еволюція образу православного храму Києва давньоруської доби і доби бароко, історичні передумови, які зумовили формування образу церкви Києва на різних періодах, основні композиційні, планувальні, морфологічні характеристики. Це дозволило виявити спільне і відмінне між церквами різних періодів Київської Русі і бароко, порівняти між собою давньоруські і барокові храми і аргументувати прояви новаторства і регіональних особливостей.

У ВСТУПІ сформульовано важливість теми дослідження, мету та завдання, пояснено методи дослідження, тему та об'єкт дослідження, наукову новизну роботи, теоретичне та практичне значення роботи, апробацію та публікацію результатів дослідження. дисертація здобувача.

В першому розділі «СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗАЧАЛЬНИХ ОЗНАК ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМУ КИЄВА ПЕРІОДІВ X- XVIII ст.» проведено аналіз стану дослідження і внесок інших науковців, вплив зовнішніх чинників на формування образу православного храму Києва і визначено періодизацію розвитку православного будівництва в Києві (X- XVIII ст.).

Дослідження було окреслено двома основними періодами – давньоруський і бароко – як найбільш вагомими в становленні і розвитку православної архітектури Києва. Саме на цих періодах можна говорити – більшою або меншою мірою – про прояви регіональної своєрідності в церковній архітектурі. На цих двох періодах була побудована більшість церков Києва. Період Київської Русі поділяється на такі три періоди:

- перший період (II пол. X ст. - сер. XI ст.) характеризується максимальним розквітом та централізацією влади після хрещення Русі;
- другий період (II пол. XI ст. - 1130-ті роки) - відзначається боротьбою за київський престол та початком занепаду держави;
- третій період (II пол. XII ст. - 1240 р.)- характеризується занепадом держави через внутрішні конфлікти та татаро-монгольську навалу.

Період бароко поділяється на такі три періоди:

- раннє бароко (1648-1680) - характеризується перехідним характером, який поєднує риси Ренесансу і бароко в одних об'єктах;
- високе бароко (1680-1740) - це період максимального вираження ознак стилю зі складними архітектурними формами, поширення грушоподібних куполів з перехватом-«ковніром» і складне декорування;
- пізнє бароко (1740-ві – кінець 1770-х) - відзначається поступовим зменшенням характерних ознак бароко та переходом до класицизму, півциркульні куполи без перехвату, симетричну композицію, відсутність декору, стриманість та рустований нижній поверх.

Всі періоди відзначаються притаманними їм архітектурними рисами та типовими схемами храмів.

Період бароко характеризується більшою різноманітністю композицій храмів та їх планувальною структурою порівняно з давньоруським періодом.

В другому розділі «МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗНАЧАЛЬНИХ ОЗНАК ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ КИЄВА» визначено перелік наукових методів, які використано в дослідженні, створено теоретичні моделі об'єктів-виразників храмових особливостей на різних періодах православного будівництва, проаналізовано пам'яткоохоронну діяльність із збереження пам'яток православної архітектури Києва.

Було проаналізовано композицію та планування давньоруських церков за показниками візантійської архітектури і композиції та планування барокових церков за показниками європейського бароко.

На основі цього можна зробити висновок про те, що загалом на всіх трьох давньоруських періодах храми були підпорядковані візантійському канону і прояви регіональної своєрідності були обмеженими.

Водночас на другому і третьому періодах вони проявились більше, що помітно по зменшенню кількості запозичених візантійських ознак.

В типах планів церков Києва доби бароко немає одного домінуючого типу плану. Так само немає домінуючої кількості ознак європейського бароко в великій кількості храмів, кількість таких визначальних ознак за класифікатором варіюється. Водночас можна встановити, що більша кількість ознак, притаманних об'єктам західноєвропейського бароко, відмічена в церквах Києва в 1685-1729 роках, причому в основному це перебудовані давньоруські храми або перебудовані католицькі храми.

Порівняння кількості ознак візантійської архітектури в храмах Києва давньоруської доби і ознак європейського бароко в храмах українського бароко доводить, що в давньоруському періоді загалом зберігалася візантійська архітектурна традиція, прояви регіональної своєрідності спостерігаються на другому і третьому періодах, в основному в конструктивних схемах і типах мурування, натомість в період Гетьманату стиль українського бароко хоча і перейняв частину ознак європейського католицького бароко, однак більшою мірою засновувався на національних традиціях і дерев'яній церковній архітектурі. Відповідно, можна стверджувати, що стильовою основою для давньоруської архітектури на всіх трьох періодах була візантійська архітектура, натомість такою стильовою основою для архітектури українського бароко була дерев'яна архітектура, модифікована під впливом європейського бароко.

Отже, прояви регіональної своєрідності, коли кожна школа на території Гетьманату відрізнялася специфічними особливостями церков, вираженими в об'ємно-просторовій композиції і розплануванні, спостерігалися саме в період українського бароко.

Для київської школи бароко ця регіональна особливість полягала в відсутності домінуючого типу планування і кількості ознак європейського бароко.

Оскільки, як доведено за класифікатором, лише незначна кількість київських церков мала більшу кількість ознак європейського бароко, це засвідчує, що стиль, який поширено називають українським бароко, не був провінційною версією європейського бароко і відзначався своєрідністю.

Характеристика київської школи бароко свідчить про наступне:

- при загальному впливі традицій європейського бароко кількість запозичених ознак була від середньої до незначної, що доводить факт своєрідності українського бароко як окремого явища;

- найбільша кількість ознак за класифікатором європейського бароко зафіксована в перебудованих давньоруських соборах і в колишніх уніатських храмах;

- в Києві були досить поширені приклади церков бароко з мінімальною кількістю характерних ознак європейського бароко.

Проаналізовано завдання пам'яткоохоронної сфери з урахуванням реалій війни і післявоєнної відбудови. Зокрема, зазначено ряд проблем, пов'язаних з відсутністю вичерпної інформації про об'єкти, з недотриманням релігійними громадами правил користування об'єктами культурної спадщини, з відсутністю методик відновлення пошкоджених і зруйнованих військовою зброєю об'єктів. Проблемою є також нестача фахівців-експертів в сфері культурної спадщини.

В третьому розділі «КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ КИЄВА Х- ХVІІІ ст.» досліджено такі аспекти: принципи композиційної побудови церков і соборів Х- ХVІІІ ст. (пропорції, метроритміка, силует, масштаб), планування, характерні конструктивні схеми.

В давньоруській архітектурі відмічено поєднання візантійських канонів і регіональних особливостей. Навіть в такій основній рисі як

багатокупольність між давньоруськими і візантійськими храмами були певні відмінності.

Прояви регіоналізму спостерігаються на другому-третьому давньоруському періоді і виразилися в наступному:

- поява закомар і типу закомарного храму з різновидами (спочатку цей тип храму виник в Києві і звідси поширився на інші території Київської Русі);

- поява стовпоподібного типу храму з трилопастевими завершеннями фасадів і з вертикальним вектором розвитку композиції з регіональними різновидами;

- тип типового шестистовпного трьохнавного однобанного храму з невеликою окремою хрещальною коло нартекса;

- широкі хори над нартексом з сходами в масивній круглій вежі;

- влаштування сходів на хори в товщі стіни нартексу і хрещальні у бічній частині нартексу;

- застосування з 30-х років XII століття хрещатих склепінь для перекриття бічних просторів на першому ярусі, що зближує таку конструктивну схему з романською архітектурою;

- використання ступінчасто-зростаючих конструкцій склепінь для утворення назовні верхніх ярусів закомар;

- застосування трилопастевої побудови фасадів з варіацією типів закомар всередині і по боках;

- перекриття напівциркульними склепіннями рамен хреста, а бічні простори перекривалися склепіннями у формі чверті кола і виконували роль аркбутанів для передачі зусиль на зовнішні стіни;

- система підвищення підпружних арок;

- мурування «опус мікстум» поступово витісняється місцевими методами мурування, такими як мурування з цегли «з утопленими рядами».

Визначено такі ознаки храмів всіх періодів:

- а) вертикальний вектор розвитку основного об'єму;

б) прагнення до центричної композиції, де головний купол знаходиться над геометричним центром плану або максимально наближено до геометричного центру;

в) ступінчастість композиції загальної форми;

г) висотне розкриття підкупольного простору;

д) збільшення площі підкупольного простору;

е) створення ефекту ступінчатого збільшення висоти інтер'єрного простору в напрямку до центру:

ж) наявність лопаток складного профілю;

з) варіації форми й композиції ніш та вікон.

Проведено графічний аналіз композиції давньоруських церков трьох періодів і доведено зміну типу композиції, що підкреслюється зміною кута при вершині, що відповідно впливало на візуальне сприйняття образу храму – спочатку більш приземкуватого, розпластаного по землі, з більшою площею плану, поступово більш стрункого, витягнутого вгору, з меншою площею плану.

Так само було проаналізовано співвідношення ширини західного фасаду до висоти київських церков часів Київської Русі, що також демонструє зміну силуету храмів від більш приземкуватого до витягнутого по вертикалі.

Виявлено такі особливості композиції храмів другого і третього періодів:

- застосування прийому трилопастевого обрису фасадів з закомарами;
- використання ступінчасто-зростаючої конструкції склепінь для утворення візуально фіксованих зовні другого-третього ярусів закомар;
- заміна візуально масивних напівколон на фасадах складно профільованими пілястрами зі згладженим профілем;
- місця розташування стовпів виявлено на фасадах розміщенням лопаток, а напівкруглі закомари на фасадах відповідають формі склепінь.

Окремо проаналізовано композицію храмів Києва трьох періодів бароко:

- на ранньому періоді храми виглядають більш монументальними через обмеженість зовнішнього декорування фасадів;

- на високому періоді подекуди спостерігається надмірне декорування площин стін дрібномасштабним декором, через що храми здаються більш витонченими, але менш монументальними (цьому враженню сприяє плавна грушоподібна форма куполів різного розміру);

- на пізньому періоді зменшується кількість зовнішнього декору, а класичний ордер і рустовка нижнього поверху знов створюють ефект монументальності (це враження строгості додатково підсилює півциркулярна форма куполів).

Від першого до третього періоду бароко кут при вершині зменшився в окремих випадках вдвічі.

Так само було досліджено зміну співвідношення ширини західного фасаду до висоти київських перебудованих барокових церков.

Серед мурованих храмів Києва доби бароко виділяються три основні групи:

- похідні від європейського бароко;
- похідні від давньоруської архітектури (в плануванні) з елементами бароко;
- похідні від зрубного дерев'яного будівництва з модифікацією під муровану архітектуру.

На ранньому етапі бароко в Києві поширені трьохкамерні, хрещаті, трьохнавні церкви та церкви змішаного типу з додатковими спорудами. На пізньому етапі розвитку стали більш поширеними трьохнавні храми і храми з планами змішаного типу з додатковими спорудами.

Поряд з новим типом хрещатої церкви з планом у вигляді рівнораменного грецького хреста виникає і набуває поширення на Наддніпрянщині та Лівобережжі під час Гетьманщини тип триконхової церкви, де розміри бічних екседр варіювалися.

Порівняння композиції давньоруських і барокових церков Києва довело наступне.

В давньоруських церквах відмічена тенденція заміни більш розпластаної по землі композиції на більш компактну, з розвитком по вертикалі. Якщо вписати давньоруський храм в трикутник, в більшості випадків дотичні трикутника буквально проходять через крайні точки даху над стінами і хрести.

Інші висновки можна отримати, якщо проаналізувати розташування всередині віртуального трикутника барокового храму. Як правило, храм стає значно вужчим за співвідношенням сторони в плані і висоти. .

Такий аналіз за класифікаторами дозволяє зрозуміти еволюцію архітектурних стилів Києва від ранніх візантійських форм до зрілого українського бароко.

В четвертому розділі «МОРФОЛОГІЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ХРАМІВ Х- XVIII ст.» проаналізовано форми куполів періодів Київської Русі і бароко, елементи стін, особливості декору і поліхромії, а також вітчизняний реставраційний досвід.

Аналіз морфології форм київських церков трьох періодів Київської Русі і трьох періодів бароко довів наступне.

Важливим чинником впливу була уніфікація форми. Тобто для Київської Русі це півциркульна яйцеподібна форма, яка тиражувалась в різних церквах, а для періоду бароко – це грушовидна форма з перехватом-«ковніром». Втім, якщо зміни в куполах часів Київської Русі стосувались передусім зменшення їх кількості і вертикалізму пропорцій, то в часи бароко можна говорити про більш помітний процес еволюції форми куполу від півциркульного ренесансного через місцевий грушоподібний тип з перехватом до класицизованої стриманої півциркульної правильної форми.

Дослідження елементів стін давньоруських і барокових храмів довело наявність домінуючих традицій, які йшли від храму до храму. Для давньоруських храмів це контраст стриманого бездекоративного зовнішнього

вигляду і розкішно прикрашеного поліхромного інтер'єру, в барокових храмах – насичення декором і кольором і фасадів, і інтер'єрів, варіативність форм. Визначальним тут стає чинник економічного чи політичного впливу: економічний занепад Київської Русі чи поступове підпадання під владу Російської імперії.

Порівняння прийомів декорування і поліхромії від давньоруського до завершального барокового періоду довело наступне.

Оскільки період церковного будівництва в Києві був перерваний монгольською навалою 1240 року, стиль бароко хоча і використав певні давньоруські традиції, як-от базилікальний тип трьох- та пятинавного храму, проте ймовірно внаслідок перебудови в часи бароко давньоруських церков. Натомість оскільки спадкоємність була порушена, декоративна основа запозичувалась вже з інших джерел, зокрема, з європейського бароко, так само як і поліхромія, і від народного мистецтва, тому так багато спільного вбачається в архітектурі мурованого бароко і дерев'яних церков.

Аналіз досвіду відтворення зруйнованих унікальних храмів Києва започаткував певні засади відбудови, які, ймовірно, будуть затребуваними при післявоєнній відбудові пошкоджених і зруйнованих об'єктів культурної спадщини України. Ці засади наступні:

- у випадку унікальних об'єктів основою стає консервація, тобто відтворення і реставрація включно з первісними інтер'єрами
- при наявності в об'єкті різночасових нашарувань дозволяється відтворювати його вигляд на період максимального розквіту, що аргументується порівнянням характеристик об'єкта на різних історичних періодах;
- в унікальних об'єктах при їх відтворенні допускається використання новітніх матеріалів і технологій, однак їх треба максимально «приховувати» і надавати наближеного до автентичного вигляду: нові елементи і доповнення не повинні дисонувати з автентичними частинами (хоча в світі існує досвід,

коли нові частини зроблено навмисно в інших матеріалах, аби показати різночасовість частин об'єкту);

- при відтворенні зруйнованих часткового (як Успенський собор Києво-Печерської Лаври) чи повністю (як Михайлівський Золотоверхий собор) об'єктів найбільша складність пов'язана з відтворенням декору відповідно до первісного вигляду, оскільки часто для цього немає інформації. В такому випадку за взірць беруть аналоги на період максимального стильового розквіту об'єкту;

- при виборі періоду максимального розквіту об'єкту беруть до уваги такі характеристики: композиційні характеристики (масштаб, пропорції, метро-ритміка, розмір, висота, планування), морфологічні характеристики (форми складових елементів), декор та поліхромію.

Ключові слова: православний храм, Київ, еволюція, періоди X-XVIII століть.

ANNOTATION

Klyuchnikova Anastasiia Maksimivna. Evolution of the image of the Kyiv Orthodox Church (X-XVIII centuries). – The qualification scientific work on the rights of a manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 191 - Architecture and Urban planning specialization 19 - Architecture and Construction. - Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, 2024.

The dissertation examines the evolution of the image of the Orthodox Church of Kyiv in the Old Russian and Baroque eras, the historical preconditions that led to the formation of the image of the Kyiv church in different periods, the main compositional, planning, and morphological characteristics.

This made it possible to reveal the common and different things between the churches of different periods of Kievan Rus and Baroque, to compare ancient Russian and Baroque churches and to argue for the manifestations of innovation and regional features.

In the **Introduction**, the forms the importance of the research topic, purpose and objectives, explains the research methods, topic and object of the research, the scientific novelty of the work, the theoretical and practical significance of the work, testing and publication of the results of the thesis of the applicant.

In the first chapter, "STATE OF RESEARCH OF THE DISTINCTIVE SIGNS OF THE ORTHODOX TEMPLE OF KYIV IN THE PERIODS OF THE X-XVIII CENTURIES." an analysis of the state of research and the contribution of other scientists, the influence of external factors on the formation of the image of the Kyiv Orthodox Church, and the periodization of the development of Orthodox construction in Kyiv (X-XVIII centuries) were carried out.

The study outlined two main periods - Old Russian and Baroque - as the most significant in the formation and development of Kyiv's Orthodox architecture. It is during these periods that we can talk - to a greater or lesser extent - about manifestations of regional originality in church architecture. Most of Kyiv's churches were built during these two periods. The period of Kyivan Rus is divided into the following three periods:

- the first period (second half of the 10th century - middle of the 11th century) is characterized by the maximum flowering and centralization of power after the baptism of Russia;
- the second period (II half of the 11th century - 1130s) - marked by the struggle for the throne of Kyiv and the beginning of the decline of the state;
- the third period (II half of the 12th century - 1240) is characterized by the decline of the state due to internal conflicts and the Tatar-Mongol invasion.

The Baroque period is divided into the following three periods:

- early Baroque (1648-1680) - characterized by a transitional character that combines the features of the Renaissance and Baroque in the same objects;
- High Baroque (1680-1740) is a period of maximum expression of style features with complex architectural forms, the spread of pear-shaped domes with an interception-"collar" and complex decoration;

- late baroque (1740s - late 1770s) - marked by the gradual reduction of characteristic features of the baroque and the transition to classicism, semicircular domes without interception, symmetrical composition, lack of decor, restraint and a rusticated lower floor.

All periods are marked by their characteristic architectural features and typical schemes of temples.

The Baroque period is characterized by a greater variety of church compositions and their planning structure compared to the Old Russian period.

In the second chapter "METHODOLOGY AND METHODS OF STUDYING THE DISTINCTIVE CHARACTERS OF THE ORTHODOX CHURCHES OF KYIV" the list of scientific methods used in the research is defined, theoretical models of objects expressive of temple features at different periods of Orthodox construction are created, monument preservation activities for the preservation of monuments are analyzed Orthodox architecture of Kyiv.

The composition and planning of ancient Russian churches according to the indicators of Byzantine architecture and the composition and planning of baroque churches according to the indicators of the European baroque were analyzed.

On the basis of this, it can be concluded that, in general, in all three Old Russian periods, the temples were subordinated to the Byzantine canon and manifestations of regional originality were limited.

At the same time, in the second and third periods, they manifested themselves more, which is noticeable by the decrease in the number of borrowed Byzantine signs.

There is not one dominant type of plan in the types of plans of Kiev churches of the Baroque period. Likewise, there is no dominant number of features of the European Baroque in a large number of churches, the number of such defining features varies according to the classifier.

At the same time, it can be established that a greater number of features characteristic of Western European Baroque objects were noted in the churches of

Kyiv in the years 1685-1729, and they are mainly rebuilt Old Russian churches or rebuilt Catholic churches.

A comparison of the number of signs of Byzantine architecture in the temples of Kyiv of the Old Russian era and the signs of the European Baroque in the churches of the Ukrainian Baroque proves that in the Old Russian period the Byzantine architectural tradition was generally preserved, manifestations of regional originality are observed in the second and third periods, mainly in structural schemes and types of masonry, instead, during the Hetmanate period, the Ukrainian Baroque style, although it adopted some of the features of the European Catholic Baroque, was to a greater extent based on national traditions and wooden church architecture. Accordingly, it can be argued that Byzantine architecture was the stylistic basis for Old Russian architecture in all three periods, while wooden architecture, modified under the influence of European Baroque, was the stylistic basis for Ukrainian Baroque architecture.

Therefore, manifestations of regional originality, when each school on the territory of the Hetmanate was distinguished by the specific features of churches, expressed in the volume-spatial composition and layout, were observed precisely in the Ukrainian Baroque period.

For the Kyiv baroque school, this regional feature was the absence of a dominant type of planning and the number of features of European baroque.

Since, as proven by the classifier, only a small number of Kyiv churches had a greater number of features of the European Baroque, this proves that the style commonly called Ukrainian Baroque was not a provincial version of the European Baroque and was marked originality.

The characteristics of the Kyiv baroque school indicate the following:

- with the general influence of European baroque traditions, the number of borrowed features was from average to insignificant, which proves the fact of the uniqueness of Ukrainian baroque as a separate phenomenon;
- the largest number of signs according to the European Baroque classifier is recorded in rebuilt Old Russian cathedrals and in former Uniate churches;

- examples of baroque churches with a minimal number of characteristic features of European baroque were quite common in Kyiv.

The tasks of the monument protection sphere are analyzed, taking into account the realities of the war and post-war reconstruction. In particular, a number of problems related to the lack of comprehensive information about objects, non-compliance by religious communities with the rules for using cultural heritage objects, and the lack of methods for restoring objects damaged and destroyed by military weapons were noted.

The lack of experts in the field of cultural heritage is also a problem.

In the third chapter "COMPOSITION FEATURES OF ORTHODOX CHURCHES OF KYIV X-XVIII CENTURIES." the following aspects were investigated: the principles of compositional construction of churches and cathedrals of the X-XVIII centuries. (proportions, metrorhythm, silhouette, scale), planning, characteristic construction schemes.

In ancient Russian architecture, a combination of Byzantine canons and regional features is noted. Even in such a basic feature as multi-domedness, there were certain differences between ancient Russian and Byzantine temples.

Manifestations of regionalism are observed in the second-third Old Russian period and were expressed in the following:

- appearance of zakomar and the type of zakomarny temple with varieties (initially this type of temple arose in Kyiv and from there spread to other territories of Kyivan Rus);

- the appearance of a pillar-like type of temple with three-lobed finishes on the facades and with a vertical vector of development of the composition with regional varieties;

- the type of a typical six-pillar three-nave one-bath temple with a small separate baptismal font around the narthex;

- wide choirs above the narthex with stairs in a massive round tower;

- arrangement of stairs to choirs in the thickness of the wall of the narthex and the baptismal font in the side part of the narthex;

- since the 30s of the 12th century, cross vaults have been used to cover the side spaces on the first floor, which brings this structural scheme closer to Romanesque architecture;

- the use of step-increasing structures of vaults for the formation of upper layers of mosquito nets;

- the use of three-lobed construction of facades with a variation of the types of mosquito nets inside and on the sides;

- overlapping with semicircular vaults of the arms of the cross, and the side spaces were covered with vaults in the shape of a quarter circle and played the role of arcbutans to transfer forces to the outer walls;

- the system of raising the elastic arches;

- "opus mixtum" masonry is gradually being replaced by local methods of masonry, such as "sunk-row" brick masonry.

The following features of temples of all periods have been identified:

- a) vertical vector of development of the main volume;

- b) striving for a centric composition, where the main dome is located above the geometric center of the plan or as close as possible to the geometric center;

- c) gradation of the composition of the general form;

- d) height opening of the under-dome space;

- e) increase in the area of the dome space;

- f) creating the effect of a gradual increase in the height of the interior space towards the center:

- g) the presence of blades with a complex profile;

- h) variations in the form and composition of niches and windows.

A graphic analysis of the composition of ancient Russian churches of three periods was carried out and a change in the type of composition was proved, which was emphasized by a change in the angle at the top, which, accordingly, affected the visual perception of the image of the church - initially more squat, spread out on the ground, with a larger plan area, gradually more slender, elongated upwards, with a smaller plan area.

In the same way, the ratio of the width of the western facade to the height of the Kyiv churches of the times of Kyivan Rus was analyzed, which also demonstrates the change in the silhouette of the churches from more squat to elongated vertically.

The following features of the composition of temples of the second and third periods were revealed:

- application of the three-lobed outline of facades with mosquito nets;
- the use of a step-increasing construction of vaults for the formation of visually fixed externally second-third tiers of mosquito nets;
- replacement of visually massive semi-columns on the facades with complex profiled pilasters with a smoothed profile;
- the locations of the pillars are revealed on the facades by the placement of blades, and the semicircular recesses on the facades correspond to the shape of the vaults.

The composition of Kyiv churches of three Baroque periods was analyzed separately:

- in the early period, the temples look more monumental due to the limited external decoration of the facades;
- in the high period, excessive decoration of the wall planes with small-scale decor is sometimes observed, due to which the temples seem more refined, but less monumental (the smooth pear-shaped shape of the domes of different sizes contributes to this impression);
- in the late period, the amount of external decoration decreases, and the classical order and rustication of the lower floor again create the effect of monumentality (this impression of austerity is additionally reinforced by the semicircular shape of the domes).

From the first to the third baroque period, the angle at the top decreased in some cases by half.

The change in the ratio of the width of the western facade to the height of rebuilt Baroque churches in Kyiv was also investigated.

Three main groups stand out among the masonry churches of Kyiv of the Baroque period:

- derived from the European Baroque;
- derived from ancient Russian architecture (in planning) with baroque elements;
- derivatives of log wooden construction with modification for brick architecture.

At the early stage of the Baroque, three-chambered, nave, three-nave churches and churches of a mixed type with additional buildings are common in Kyiv. At a late stage of development, three-nave temples and temples with mixed-type plans with additional buildings became more common.

Along with the new type of baptistery church with a plan in the form of an isosceles Greek cross, a type of triconch church, where the sizes of the side exedres varied, appeared and became widespread in the Dnieper region and the Left Bank during the Hetmanship.

A comparison of the composition of Old Russian and Baroque churches in Kyiv proved the following.

In ancient Russian churches, there is a tendency to replace a more spread-out composition with a more compact one, with vertical development. If you inscribe an ancient Russian temple in a triangle, in most cases the tangents of the triangle literally pass through the extreme points of the roof above the walls and crosses.

Other conclusions can be obtained by analyzing the location inside the virtual triangle of the baroque temple. As a rule, the temple becomes much narrower according to the ratio of the side in plan and height. .

Such an analysis by classifiers makes it possible to understand the evolution of the architectural styles of Kyiv from the early Byzantine forms to the mature Ukrainian Baroque.

In the fourth chapter, "MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE FORMS OF THE TEMPLE OF THE X-XVIII CENTURIES." the forms of domes of the Kievan Rus' and Baroque periods, wall

elements, features of decor and polychromy, as well as domestic restoration experience are analyzed.

The analysis of the morphology of the forms of Kyiv churches of three periods of Kyivan Rus and three periods of Baroque proved the following.

An important factor of influence was the unification of the form. That is, for Kievan Rus, it is a semicircular egg-shaped shape that was replicated in various churches, and for the Baroque period, it is a pear-shaped shape with an interception-"kovnir".

However, if the changes in the domes of the time of Kyivan Rus concerned primarily the reduction of their number and the verticalism of proportions, then in the Baroque period we can talk about a more noticeable process of evolution of the shape of the dome from the semi-circular Renaissance through the local pear-shaped type with an interception to the classicized restrained semi-circular regular shape.

The study of the elements of the walls of Old Russian and Baroque churches proved the presence of dominant traditions that passed from church to church. For ancient Russian churches, this is the contrast of a restrained, unadorned exterior and a luxuriously decorated polychrome interior, in baroque churches - the saturation of decor and color of both facades and interiors, the variability of forms. The factor of economic or political influence becomes decisive here: the economic decline of Kyivan Rus or the gradual coming under the power of the Russian Empire.

A comparison of the methods of decoration and polychromy from the Old Russian to the final Baroque period proved the following.

Since the period of church construction in Kyiv was interrupted by the Mongol invasion of 1240, the Baroque style, although it used certain Old Russian traditions, such as the basilica type of the three- and five-nave church, was more likely due to the reconstruction of the Old Russian churches during the Baroque period. Instead, since the continuity was broken, the decorative basis was already borrowed from other sources, in particular, from the European Baroque, as well as polychromy, and from folk art, which is why so much in common can be seen in the architecture of the masonry Baroque and wooden churches.

The analysis of the experience of the reconstruction of the destroyed unique churches of Kyiv initiated certain principles of reconstruction, which, most likely, will be in demand during the post-war reconstruction of damaged and destroyed objects of cultural heritage of Ukraine. These principles are as follows:

- in the case of unique objects, the basis is conservation, that is, reproduction and restoration, including the original interiors

- if the object has layerings of different times, it is allowed to reproduce its appearance during the period of maximum flowering, which is argued by comparing the characteristics of the object in different historical periods;

- in unique objects, the latest materials and technologies are allowed to be used in their reproduction, but they must be "hidden" as much as possible and given an authentic appearance: new elements and additions must not be inconsistent with authentic parts (although there is experience in the world when new parts done intentionally in other materials to show the multitemporal nature of the parts of the object);

- when reproducing partially (such as the Dormition Cathedral of the Kyiv-Pechersk Lavra) or completely (such as the St. Michael's Gold-Domed Cathedral) destroyed objects, the greatest difficulty is related to the reproduction of the decor according to the original appearance, since there is often no information for this. In this case, analogues of the period of maximum stylistic flowering of the object are taken as a sample;

- when choosing the period of maximum flowering of the object, the following characteristics are taken into account: compositional characteristics (scale, proportions, metro-rhythm, size, height, layout), morphological characteristics (forms of constituent elements), decor and polychromy.

Key words: Orthodox church, Kyiv, evolution, periods of the 10th-18th centuries.